

TINE ROESEN

Dostojevskij

En introduktion

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

Dostojevskij · En introduktion

En skitse som denne kan kun tjene
som opmuntring til at læse,
og læse tålmodigt, for Dostojevski
har så meget at røbe at han ikke kan
blive færdig på en studs.

Vilhelm Grønbech: *Dostojevski*
og hans Rusland (1948)

TINE ROESEN

Dostojevskij

En introduktion

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

INDHOLD

Indledning 9

- Dostojevskijs emner 10
- Nærlæsning af Dostojevskij 12
- Dostojevskijs realisme 14
- Dostojevskijs subjektive stil 16
- Melodramaet 18
- Dialogiske kompositioner 20
- Hvad er meningen? 24
- Mellem hellige dårer og onde ånder 26
- Den biografiske Dostojevskij 28
- Denne bogs ambition og opbygning 30
- Russiske navne – en kort forklaring 33

Ungdomsværker · 1846-49

- Den unge forfatters ambitioner 35**
 - Forfatteren som ung mand 38
 - Forfatterdebuten 40
 - Diskussionskreds og arrestation 42
 - Litterære inspirationer og originalitet 44
 - Ungdomsværkerne 49
- Stakkels mennesker 55**
 - Brevromanen som genre 57
 - Fattigdom 58
 - Værdighed 61

Litteraturens rolle	64
Komplicerede relationer	67
Medmenneskelighed ifølge den unge Dostojevskij	69
Dobbeltgænger	72
Hr. Goljadkins tildragelser	72
Et Petersborgpoem	77
Eksistentiel usikkerhed og tærsklens kronotop	80
Goljadkins tænkning, sprog og krop	83
Senere dobbeltgængere	86
Et svagt hjerte	87
Venskab, kærlighed og præstationsangst	88
En fremmanet virkelighed	91
Hvad gjorde Vasja vanvittig?	92
Arkadij og refleksionens forbandelse	93
Den upålidelige historie om Hr. Prokhardtjin	95
Hvide nætter	97
Lykke og lyse nætter	98
I litteraturens vold	101
Den utrolige historie om Den unge værtinde	104
Netotsjkas barndom og En lille helt	106
Den afbrudte kvinderoman	107
En lille helt i de voksnes verden	111

Midterværker · 1859-65

Sibirien og det, der fulgte	113
Fangelejren, eksilet og kampen for rehabilitering	114
Mislykket comeback: Onkels drøm og Godset Stepantjikovo	118
Hjem til Petersborg og De ydmygede og sårede	122
Dostojevskij positionerer sig	128
Europarejser	134

Det døde hus 137

Fiktion og selvbiografi 139

Fængslet som et samfund 141

Om straffens mening – og Robinson Crusoe 145

Mellem galskab og genopstandelse 148

Kældermennesket – Optegnelser fra en undergrund 150

Undergrunden og ungdomserindringer 153

Samtidens modtagelse 160

Dostojevskijs svar til Tjernysjevskij 162

Himlen over undergrunden? 167

Senere værker · 1866-81

Store projekter og romaner 173

Forpligtelser, forfattergennembrud og familie 174

I udlændighed 176

Spilleren 178

Den evige ægtemand 182

Hjem til den russiske virkelighed 185

En grønskolling på afveje 195

En forfatters dagbog 198

Pusjkin-tale, profetrolle og død 203

Forbrydelse og straf 207

En fleksibel fortæller og en dramatisk komposition 209

Raskolnikov og tidens ideer 213

Raskolnikov med liv og sjæl 217

Himlen over Sibirien 223

Idioten 228

Hvad sker der? 230

Godhedens og frimodighedens styrke 238

Fiaskoer, fester og lystløgnere 245

Romanens kollaps og geniale slutning 250

Onde ånder 253

Fra pamflet til roman 256

En fortæller i provinsen og hans beretning 259

Stepan Verkhovenski og den unge generation 267

Stavrogins søgen efter mening 271

Kvinderne omkring Stavrogin 278

Brødrene Karamazov 281

En verdslig-åndelig historie i tolv bøger 284

Forskellige livssyn og indre splittelser 291

En djævelsk selvironi? 298

Storinkvisitoren over for En russisk munk 301

Efterord 309

Dostojevskijs værker 313

Dostojevskijs liv i overblik 315

Litteraturliste 317

Citerede tidligere publikationer 317

Anvendt litteratur 317

Yderligere anbefalet litteratur 322

Indledning

Er det egentlig ikke mærkeligt, at en russisk forfatter fra 1800-tallet med det specielle navn Dostojevskij er så kendt i dagens Danmark? Mange kender ham måske kun af navn og nævner ham som netop et eksempel på tung og vanskelig litteratur. Men ofte følger derefter et ønske om at få læst en af hans store romaner. En del har allerede læst mindst et værk, og der kommer stadig nye generationer af læsere til. På forunderlig vis er netop Fjodor Dostojevskij (1821-1881) tilsyneladende blevet den forfatter, der for læsere tydeligst signalerer en litterær og menneskelig modenhed, en uomgængelig del af den almene dannelse, ikke bare som namedropping men som en potentielt livsformende oplevelse, man ikke vil være foruden.

Måske er det ikke så underligt endda, for som andre af verdenslitteraturens store værker rummer Dostojevskijs nogle særlige kvaliteter, som har vist sig egnede til at gå på tværs af tid, sted og forskellige kulturer, og som tilsyneladende lader sig overføre fra russisk til andre sprog.

Det er ikke mindst de kvaliteter, jeg vil se nærmere på i denne bog om forfatterskabet. Først i overordnet form her i indledningen, og efterfølgende i gennemgangen af forfatterskabets perioder og konkrete værker. Undervejs vil jeg placere værkerne solidt i den sammenhæng, de blev skrevet i, da det kan bidrage til læseoplevelsen og forståelsen. Bogen er udformet som en introduktion til forfatterskabet, så også nye læsere kan være med, men samtidig som en invitation til fornyet refleksion over allerede

kendte og måske endda elskede værker. Den er baseret på mange års forskning, men tilstræber at være alment tilgængelig. Overordnet håber jeg at bidrage til at fastholde og kvalificere interessen for Dostojevskij, men også rykke ved fordommene om en vanskelig og dystert læseoplevelse ved at vise gangbare og endda opløftende veje ind i værkerne.

Dostojevskijs emner

Emnemæssigt imødekommer Dostojevskijs værker en interesse for de store spørgsmål i 1800-tallets Rusland, spørgsmål, som allerede dengang blev kaldt evige, og som behandlede i litteraturen i mangel af fri politisk debat i det enevældige tsardømme. Det handler om intet mindre end samfundets rette indretning; troens plads og rolle i et århundrede præget af moderne udviklinger inden for industri og videnskab; Ruslands forhold til Europa og Ruslands plads eller ligefrem mission i verden. Gennem de konkrete fiktive personer i værkerne tematiserer Dostojevskij dog også mere almenmenneskelige udfordringer som den enkeltes plads i samfundet og mulighederne for at have indflydelse ikke bare på eget livsforløb, men på de større sammenhænge.

I Dostojevskijs værker udspiller dramaet sig ofte i eller omkring en konkret – som regel uharmonisk – familie eller en på anden måde lukket kreds af mennesker i berøring med hinanden på kryds og tværs, mens refleksionerne og diskussionerne går langt ud over stepperne til tanker om nationen, verden og menneskeheden. Dostojevskij går som forfatter hele vejen og konfronterer sine personer og dermed læseren med de store eksistentielle, filosofiske og religiøse spørgsmål, som også vor tids menneske kan opleve at stille sig selv: Hvad er meningen med mit liv og med menneskelivet som sådan? Hvordan skal jeg forholde mig til ulykke og ondskab, hos mig selv, hos andre, i verden? Er det som moderne, oplyst menneske muligt at tro på ophøjede følelser som

kærlighed og samhørighed? Er det muligt at tro på Gud? Hvis Gud ikke findes, er alt så tilladt?

Det er nok ikke mindst livtagene med disse helt store spørgsmål, og de lange refleksioner, de kaster af sig, der har givet Dostojevskij ry af at være en tung forfatter. Og han ses også som dyster på grund af de hårde vilkår og utrolige kvaler, hans personer må udholde. En munter udlægning beskriver, hvordan lidelsen er det, der definerer Dostojevskij: Forfatteren led, mens han skrev værkerne, personerne lider i værkerne, og læseren lider under læsningen af de lange, lidelsesfyldte romaner. Det kan der være noget om, for Dostojevskij måtte virkelig gennemgå mange trængsler som menneske og som forfatter, og i værkerne insisterer han på at fremhæve både den lidelse, der allerede findes i verden, og den som abstrakte samfundsteorier risikerer at påføre konkrete mennesker. Med få undtagelser er det alvorlige emner, han vier forfatterskabet til.

Alligevel er det min erfaring, at hans værker også er opmuntrende og underholdende læsning. Dels fordi Dostojevskij med sine uforfærdede udforskninger stiller sig solidarisk side om side med os, når vi selv prøver at finde mening i en verden fuld af lidelse. Og dels fordi han hele tiden holder fast i det konkrete menneskeliv som der, hvor det hele foregår, og dermed viser os menneskelivets iboende absurditet. Et eksempel er de mange eksistentielle bekendelser, hans personer kaster sig ud i, for de bliver ofte ufrivilligt morsomme, hvad enten det skyldes slet skjult forfængelighed, egoisme forklædt som næstekærlighed, ærlighed, der kammer over i ondskabsfuldhed, eller bare trangen til at digte en god historie ud fra tilfældige, banale hændelser. Som jeg vil vise i denne bog, hænger Dostojevskijs humor sammen med hans sans for det uforenelige i menneskelivets og menneskekroppens banaliteter med ophøjede tanker om meningen med dette liv. Når vi fordyber os i vigtige værker af denne store 1800-talsfor-

fatter, skal vi altså ikke regne med at få lov at glemme vores eget livs banaliteter – han skal nok minde os om, at vores bestræbelser på at finde mening altid vil være underkastet de jordiske vilkår i den udgave af et samfund, vi nu måtte være havnet i, og at den situation i sig selv nemt risikerer at tage sig latterlig ud. Omvendt viser han også, hvordan vi uanset vores økonomiske og sociale omstændigheder, uanset vores status i samfundet, alle kan opleve en trang til at se ud over det umiddelbare og reflektere over menneskelivet som sådan. Disse på én gang menneskekloge og tragikomiske elementer er i mine øjne karakteristiske for Dostojevskij, og jeg håber at kunne anspore læserne til at have øje for dem frem for at læse hen over dem i misforstået ærbødighed for den store forfatter.

Nærlæsning af Dostojevskij

Ægte kendskab til forfatteren Dostojevskij kræver, at han ikke kun læses i referat og citeres for sine egne udsagn eller enkeltudsagn fra værkerne, at han ikke søges forstået som tankesystem eller reduceres til at prædike en bestemt livsfilosofi. Dostojevskij var ikke filosof, politisk tænkter eller teolog, men netop litterær forfatter, og vi vinder ikke noget ved at ville klemme hans værker ind i filosofiske, politiske eller teologiske skemaer eller omformulere dem i et tilsvarende vokabular. Faktisk handler mange af hans værker netop om det på én gang farlige og umulige ved at ville forstå livet teoretisk og skematisk. Ægte kendskab til Dostojevskij kræver, at hans værker læses, som de er skrevet, så tæt som muligt på originalen.

De helt tekstnære læsninger er mulige for os, der forstår russisk og har kendskab til 1800-tallets samfund, kultur og litteratur, men den seneste tids nyoversættelser giver faktisk danske læsere bedre forudsætninger for nærlæsning end nogensinde. Tidligere oversatte man ikke så tekstnært, nogle gange gik man via andre sprog, udelod det, man så som uheldige passager og upassende formuleringer, eller pyntede på sproget – sådan som ikke mindst

den store Dostojevskij-oversætter Ejnar Thomassen (1881-1977) er kendt for at gøre. Dette påviste filolog og litteraturhistoriker Ad. Stender-Petersen (1893-1963) i 1954, da han blev bedt om at forklare de påfaldende store forskelle på Thomassens oversættelser af Dostojevskijs store romaner og de meget kortere og kun lidt nyere oversættelser af Georg Sarauw (1907-1988). I Thomassens oversættelser, som mange forståeligt nok elsker for deres beherskelse af det danske sprog, fremstår Dostojevskijs stil ofte mere litterær og kompliceret, end der er belæg for i originalerne, og påfaldende gentagelser gengives i mere elegante variationer, således at visse tekstpointer faktisk skjules. Flere af Sarauws oversættelser forkorter og komprimerer til gengæld originalerne, muligvis på opdrag af hans forlag. Parallelt med den såkaldte nykritiks respekt for den selvstændige litterære tekst har oversættelsesidealet ændret sig, så oversættere nu holder sig så tæt som muligt på originalen. Derfor citerer jeg i denne bog fra de nyeste danske oversættelser, som gør det muligt at udpege flere vigtige aspekter af Dostojevskijs særlige sprogkunst. De ældre oversættelser virker måske tættere på originalen, fordi de efterhånden også er gamle, men ud over at der som nævnt kan være tale om en anden oversætteretik eller et andet oversættelsesideal, er det også en falsk forestilling: Dostojevskij skrev lige så lidt på 1940'er-dansk, som han skrev på nutidsdansk.

Nærlæsning indebærer også, at værkerne læses som skønlitteratur. Det vil sige, at de læses ud fra den præmis, at de er gennemtænkte fiktioner, hvis udformning har afgørende betydning. Indholdet kan ikke skilles fra formen og fiktionen uden at reducere forfatterens idé med værket og uden at banalisere den mening, værket giver som et sprogligt kunstværk. At dette ikke er så vanskeligt, som det lyder, og ikke kræver forhåndskendskab til hverken litteraturteori eller litteraturanalyse, håber jeg at vise i mine værklæsninger. Men først nogle overordnede pointer om

sammenhængen mellem form og indhold i Dostojevskijs særlige realisme.

Dostojevskijs realisme

Dostojevskij er en af de store russiske realister. At han skriver realistisk, betyder kort fortalt, at han forpligter sig på at afbilde en konkret social virkelighed i sine fiktioner, og at hans personer inden for værkets rammer fremstår som mennesker, der kunne eksistere i virkeligheden. De er muligvis outrerede, men ikke desto mindre livagtige. Deres liv udfolder sig på vilkår defineret af menneskekroppen og menneskelivet, af det givne samfund og den givne verden, vilkår, som ikke er væsensforskellige fra vilkårene uden for værket. Som andre realistiske forfattere tematiserer Dostojevskij tendenser i samtiden ved at lade sine litterære hovedpersoner kæmpe for genkendelige ideer og sager og ved at lade dem forholde sig til faktuelle begivenheder.

Noget særligt for Dostojevskijs realisme er den ekstreme grad, hvormed han forpligter sig på de konkrete fiktive karakterer, han frembringer i sine værker. Han er ikke interesseret i at illustrere en på forhånd givne sandhed gennem forskellige mennesketyper; han går heller ikke efter at lade en enkelt person argumentere overbevisende for Dostojevskijs egne synspunkter. Derimod undersøger han ved hjælp af fiktionen, hvordan forskellige mennesker, ud fra deres sociale vilkår, personlighed og tanker, realistisk set ville forholde sig til bestemte hændelser. Disse hændelser er for eksperimentets skyld ofte sat på spidsen, og som værkklædsningerne vil uddybe, skorter det ikke på dramatisk ophobede krænkelser, mord, selvmord og andre uhyrligheder især i Dostojevskijs sene værker. Men skønt koncentrationen i den fiktive fortællings begrænsede tid og sted kan virke urealistisk, er selve begivenhederne det sådan set ikke, for de er ofte direkte inspireret af forbrydelser, kriminalitetsrapporter og retsreportager i datidens Rusland.

Trods alle deres forskelligheder deler Dostojevskijs hovedpersoner et gennemgående træk: De er alle mere eller mindre splittede, og det er de ikke mindst, når deres møjsommeligt ud tænkte ideer og idealer ikke kan forenes med deres følelser, det være sig i deres selvopfattelse eller i deres møde med andre. Hvis man ser Dostojevskijs litterære hovedpersoner som entydige symboler på bestemte ideologier eller livsfilosofier, er det ikke bare en kraftig reducere af, hvad hans værker handler om, men også i direkte modstrid med hans fremstilling af personerne som først og fremmest levende og sammensatte personligheder.

Er det ikke også sådan, vi husker dem efter at have læst værkerne? Som komplicerede, levende personer, der ligesom virkelighedens mennesker er sammensatte, fejlbarlige, forfængelige, optagede af småting såvel som de store spørgsmål, ulogiske i deres tænkning og inkonsekvente i deres handlinger, men så meget desto mere fascinerende. Om så på den frastødende måde, som Fjodor Karamazov, eller på den mere elskelige måde, som fyrst Mysjkin i *Idioten*. Religionshistoriker Vilhelm Grønbech fremhæver i sin Dostojevskij-bog fra 1948, at hvor vi hos andre forfattere møder sjæleudredninger, er det et *sjæledrama*, vi oplever hos Dostojevskij. Dostojevskijs udkrængning af den menneskelige psyke indefra fik i samtiden nogle – herunder den lidt yngre Lev Tolstoj (1828-1910) – til at mistænke en usund interesse for det sygelige. Selv mente Dostojevskij, at det splittede menneske og det komplekse sjæleliv var en realitet, som absolut skulle udforskes, især når nu hans forfatterkolleger, ikke mindst den alt for påene, feterede Ivan Turgenev (1818-1883), forsømte at gøre det.

Mod slutningen af sit liv beskrev Dostojevskij sin metode i en siden ofte citeret optegnelse i en notesbog. Han reagerede afvisende på at blive kaldt ”psykolog”, en dengang ny betegnelse, som han ikke forbandt med noget godt. Og han imødegik netop betegnelsen med en definition af sin realisme: ”Under fuld rea-

lisme at finde mennesket i mennesket. (...) Man kalder mig psykolog: Det er ikke sandt, jeg er blot realist i en højere forstand, det vil sige jeg skildrer alle menneskesjælens dybder.” (27:65) Denne særlige dostojevskijske uforfærdethed er til stede allerede fra begyndelsen af forfatterskabet, hvor han ikke lader litterære konventioner og stilkrav stå i vejen for en realistisk præsentation og repræsentation af sine hovedpersoners liv og tanker, men den bliver tydeligere i det senere forfatterskabs udforskning af livsløgne, manipulationer og ondskab.

Dostojevskijs subjektive stil

Uanset om Dostojevskij benægtede at være psykolog, er den menneskelige psyke til stede overalt i hans værker: Socialt gør det ondt, når man ikke bliver set og anerkendt, eksistentielt er det en pine, når man ikke kan se en højere mening med livet, religiøst er det martrende, når Gud ikke belønner viljen til at tro med en åbenbaring. Dostojevskijs ”psykologiske realisme”, som Ad. Stender-Petersen definerer den i *Den russiske litteraturs historie* fra 1952, afføder samtidig en subjektiv stil, domineret af de litterære karakterers personlige perspektiver og tilsvarende personlige udtryksmåder. Som Stender-Petersen formulerede det i den tidligere nævnte artikel om Dostojevskij-oversættelserne: ”Han gjorde talesproget – i dets krasse modsætning til skriftsproget – til litterært middel, og deri bestod den væsentligste effekt og det nye i hans kunst.” Stender-Petersen mener så også, at Dostojevskij nogle gange går over gevind og ofte gør sig skyldig i ”en ret ulidelig snakkesalighed”.

Mange af Dostojevskijs personer er virkelig temmelig enerverende, når de gentager og modsiger sig selv og har lange indre monologer, men jeg vil insistere på, at der er mening med galskaben, når Dostojevskij lader sine personer rable løs. Forklaringen ligger i hans radikalt realistiske stil, som indebærer, at han i ekstrem grad